Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 10 Sayı: 51 Volume: 10 Issue: 51
Ağustos 2017 August 2017
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
Doi Number: http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1824

OSMANLI DEVLETİ'NDE SAVAŞÇI TOPLULUKLARIN SOSYO-EKONOMİK ANALİZİ: AĞNAD KAZAKLARI

SOCIO-ECONOMIC ANALYSIS OF THE COMBATANT COMMUNITIES IN THE OTTOMAN EMPIRE: THE AGNAD COSSACKS

Mehmet ÇETİN*

Öz

Gerçekleştirilen fetihler ve hükümranlık sahasındaki genişleme ile birlikte farklı dini ve etnik kökene sahip pek çok topluluk, Osmanlı Devleti'nin bünyesine katılmış ve/veya onunla yakın siyasi, askeri ve iktisadi ilişkiler geliştirmiştir. Osmanlı sefer lojistiği, sahip olduğu pragmatik niteliği ile farklı kökenlere sahip bu toplulukları ikmal organizasyonuna dahil edebilmiştir. Üstlendikleri askeri fonksiyonların karşılığında Devlet de bu topluluklara bir takım mali imtiyazlar ve ekonomik haklar tanımıştır. Sahip olduğu farklı kol ve şubelerle Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri uzun bir geçmişe dayanan Kazaklar da bu topluluklardan birisidir.

18. yüzyılın ortalarından itibaren yaşanan gerileme ile Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki hakimiyetinin azalması ve yaşanan toprak kayıpları Osmanlı yanlısı Kazak grupların Osmanlı topraklarında iskanı ve ekonomik statülerinin gözden geçirilmesi sorununu beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada arşiv belgelerinden hareketle Osmanlı yanlısı Kazak grupların önemli bir kolu olan Ağnad Kazakları'nın iskan süreci ile sosyal ve ekonomik konumu askeri fonksiyonlarına bağlı olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede askeri öneme ve farklı dini veya etnik kökene sahip toplulukların tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan koşullara bağlı olarak sosyo-ekonomik konumlarında meydana gelen değişmelerin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ağnad Kazakları, İskan Politikası, Vergi Muafiyeti, Tanzimat Fermanı.

Jel Kodları: N33, N43, N53.

Abstract

Many communities with different ethnic and religious origins participated in and/or developped close political, military and economic relationships with the Ottoman Empire following the conquests and the expansion of sovereignty realized. Ottoman warfare with its pragmatic characteristic, managed to adopt these communities from different origins to its military supply organization. The Empire granted various fiscal privileges and economic rights in return for the military tasks they took on. The Cossacks whose relationships with the Ottoman Empire can be dated back a long time are one of these communities with their different tribes and branches.

The weakening of the Ottoman dominance in the Caucasia and the territorial loss because of the decline following the mid-18th century brought about the problems related with the settlement of the pro-Ottoman Cossack communities in the mainland and the revision of their economic statutes. The settlement process and the socio-economic position of the Agnad Cossacks which is one of the prominent Pro-Ottoman Cossack branch, related with their military functions are evaluated in this study. In this context the aim of this study is to put forward the changes in the socio-economic positions of the communities which had military importance and various religious or ethnic origin that come out in the historical process.

Keywords: Agnad Cossacks, Settlement Policy, Tax Allowance, Hatt-i-Sharif of the Gulhane.

Jel Codes: N33, N43, N53.

1. Giriş

19. Yüzyıldaki askeri reformların öncesinde sefere çıkan Osmanlı Ordusu, genel olarak donanma ile birlikte sipahi birlikleri ve kapıkulu ocaklarından meydana gelen kara kuvvetleri olmak üzere ikiye ayrılırdı. Devşirme kapsamının dışında kalan Osmanlı gayrimüslimleri zimmet akdi gereğince zimmi statüsünde cizye vergisi ödediklerinden ilke olarak askerlik hizmetinden muaftılar. Buna karşın Sırp, Hırvat, Arnavut, Boşnak ve Gürcü kıtaları ile birlikte Macar süvarileri, Eflak ve Boğdan'dan Ulah ve Moldova birlikleri ile ücretli yabancı askerler gibi farklı din ve milletlerden askerî kuvvetler de Osmanlı Ordusu'nda yer almaktaydı. Özellikle savaş zamanlarında Rumeli'nin farklı bölgelerinden gönüllü askerler de toplanmaktaydı (Heinzelman, 2009: 23; Agoston, 2012: 44-45; Gülsoy, 2010: 21).

Balkanlardaki Osmanlı yayılmasının muhafazakar niteliği çerçevesinde ve artan asker ihtiyacına bağlı olarak fethedilen bölgelerdeki yerli askerî sınıflar yerlerinde bırakılarak yeniden teşkilatlandırılmıştı. Bu durum birçok Bizans-Slav kurumunun Osmanlı'ya intikaline sebebiyet vermişti. Fethedilen bölgelerdeki Rum, Bulgar, Sırp ve Arnavut asil sınıfların ve askerî zümrelerin önemli bir kısmı Hristiyan tımar erleri olarak Osmanlı tımar kadrosuna dahil edilmişti. (İnalcık, 1953: 211-246; Ercan, 1989: 8-9). Vasic (1964)'ün

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, mehmet.cetin@deu.edu.tr

konglomerat olarak tanımladığı Osmanlı Türklerinin diğer dini ve etnik gruplara göre azınlıkta olduğu yığışım içerisinde, Osmanlı devlet sisteminde yer alan gayrimüslim feodal ve yarı feodal unsurlar, çeşitli imtiyazlar karşılığında Osmanlı organları için bir takım hizmetler yerine getirmekteydi. Bu hizmetler; özellikle devlet sınırlarının genişletilmesi, fethedilen memleketlerde Osmanlı feodal sisteminin kurulması ve muhafazasında kendisini gösteren dahili emniyet sisteminin yaratılması ve askeri hizmetler noktasında yoğunlaşıyordu (Vasic, 1978: 47, 59).

Bu gruplar içerisinde özellikle Eflaklar, Voynuklar, Martoloslar, Armatol kıtaları, Tatarlar ve Kazaklar önde gelmekteydi. Mesela Eflâklar; akınlara katılmak, köprü ve gemilerin tamiri ile emniyet ve asayişi muhafaza etmekle, çoğunlukla Bulgaristan'dan seçilen Voynuklar ise; seferde, Istabl-ı Amire hizmetinde seyislik yapmak, vezir ve devlet adamlarının atlarına bakmak, barış zamanında da has ahır ve çayır hizmetinde bulunmakla sorumlu tutulmuşlardı (Yörük, 2007: 631). Bizans kökenli bir organizasyon olan Martoloslar Osmanlı Devleti bünyesinde II. Murad zamanında teşkilatlanmışlardı. Bunların büyük bir kısmı Hristiyan olmakla birlikte aralarında Müslümanlar da bulunmaktaydı. 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Martoloslar, Balkanlarda belirli noktaların ve sınırların emniyetini sağlıyor, düşman bölgelerine yaptıkları akınlarla savunma sistemlerini bozuyorlardı. Martoloslar ayrıca haberci, casus, derbentçi, muhafız, kalelerde muhtahfız, iç hizmet ve güvenlik gibi Osmanlı askerî teşkilatının çeşitli alanlarında istihdam edilmişlerdi (Anhegger, 1942: 285, 292; Vasic, 1978: 48-49; Yörük, 2007: 631; Gülsoy, 2010: 23).

Yunanlılar ile birlikte Hristiyan Arnavutlardan meydana gelen Armatol kıtaları geçitleri yunan yol kesicilerden temizleyen bir tür Hristiyan jandarması olarak faaliyet göstermekteydi. Bunlar da tıpkı diğer gruplar gibi devletten dolaylı yahut dolaysız bir biçimde maaş almakta ve ilaveten önemli muafiyetlerden yararlanmaktaydı (Anhegger, 1942: 297-299). Sefer öncesi ve sırasında askeri istihbarat temini amacıyla Akıncılar, Martoloslar ve Voynukların yanı sıra keşif ve izcilikte Kırım Tatarları ve at kullanmaktaki maharetlerine bağlı olarak Kazaklar gibi yardımcı kuvvetler ve kılavuzlardan istifade ediliyordu. 19. Yüzyılda Tolcu bölgesindeki Hristiyan Kazaklar, Osmanlı ordusu ile birlikte seferlere iştirak ediyor ve askeri hizmetlerine karşılık olarak vergi bağışıklığı elde ediyorlardı. Gayrimüslim Osmanlı teb'ası ayrıca donanmada ve Tersane-i Amire'de yaygın bir biçimde istihdam edilmekteydi (Emecen, 2010: 52 – 53; Gülsoy, 2010: 27)

Bu stratejik istihdam sürecinin her iki taraf için de önemli sayılabilecek bir ekonomik temelleri de vardı. Bu savaşçı topluluklar, gördükleri hizmetlerin türüne göre birçok vergiden muaf tutuluyorlardı. Ayrıca kendilerine tasarruf edebilmeleri amacıyla topraklar veriliyordu (Gülsoy, 2010: 23). Farklı bölgelerin kendine has özellikleri nedeniyle bu topluluklar tarafından sağlanan hizmetlerin ekonomik temelleri zaman içerisinde değişme eğilimi göstermekteydi. Örneğin Martoloslar avarız-ı divaniyye ve tekalif-i örfiyye vergilerinden muaf oldukları gibi hem hizmetleri karşılığında maaş almakta hem de düşman bölgelerine yaptıkları akınlardan elde edebildikleri ganimet ile önemli bir maddi kazanç da sağlamaktaydı. Bunlardan ayrı olarak martolosbaşının denetiminde halktan martolos akçesi de toplanabilmekteydi. Martoloslar aynı zamanda büyük bir kısmı miras bırakılabilen Baştina adı verilen mülklere de sahipti. (Özcan, 2003: 65; Vasic, 1977: 57-58). Keza Armatollar da muayyen bir gelire sahipti ve iaşeleri genellikle mensup oldukları bölge ahalisi tarafından sağlanmaktaydı. Ayrıca cemaatlerinin reislerini kendileri seçme hakkına ve çeşitli vergi ve yükümlülüklere karşı muafiyetlere sahiptiler (Anhegger, 1942: 299).

Benzeri özellikler Voynuklar için de geçerliydi. Voynukların tasarruf ettikleri baştina, bağımsız, miras olarak bırakılamayan, hibe edilemeyen, satılamayan, şeri ve örfi vergilerden, ispençeden, haraçtan, avarız-ı divaniyyeden ve tekalif-i örfiyeden muaf çiftlik şeklinde tanımlanabilmekteydi. Voynuk Baştinaları esas itibariyle Osmanlı arazi hukukundaki padişah temliklerinden farklı değildi. Voynuk, kendi baştinası dışında başka yerde üretim yaparsa vergisini öder ancak avarız türü vergilerden muaf tutulurdu. Voynuklar nadiren tımar tasarruf ederken voynuk beyleri ve çeribaşıları kaydı hayat şartıyla zeamet ve tımar tasarruf edebilmekteydi. Tımar sahasını daraltması ve bu nedenle hazineyi zarara uğratmasına rağmen Osmanlı'nın pragmatik yayılma politikası çerçevesinde eski devir kurumlarına karşı gösterdiği müsamahaya karşılık gelmekteydi (İnalcık, 1953: 236; Kayapınar, 2013: 126). Buna karşılık devlet de bu imtiyazlı savaşçı topluluklar vasıtasıyla nüfus sayımları yapar, vergi tahsilatında bu gruplardan etkin bir şekilde faydalanır ve diğer bir takım mahalli görevler de yine bu gruplar aracılığı ile gerçekleştirilirdi. Dolayısıyla bu gruplar devlet için icra edici organlardı ve vergi toplanması sürecinin mahalli sürtüşmelere meydan vermeden gerçekleştirilmesini mümkün kılıyorlardı (Vasic, 1977: 55).

17. yüzyılın sonlarıyla birlikte bu imtiyazlı grupların hizmet suiistimalleri kendisini göstermektedir. Örneğin Martoloslar ahaliden, seyyahlardan ve tacirlerden keyfi vergi talep etmeye başlamış; emniyeti tesis eden bir organizasyondan ziyade emniyeti tehlikeye atan bir unsur haline gelmişlerdir. Üstelik devletin bu organizasyonu eski haline getirme teşebbüslerine de mukavemetle karşılık vermişlerdir. 16. yüzyılın

sonlarıyla birlikte ortaya çıkan Fiyat İhtilali ve İhtilal'in Osmanlı ekonomisinde neden olduğu finansal krize bağlı olarak Osmanlı makamları bu toplulukların maddi imtiyazlarını ihlal etmeye başladı (Vasic, 1977: 51, 56). Kriz, Hristiyan feodal ve yarı feodal unsurların Osmanlı feodal sisteminden tasfiye sürecini hızlandırdı. 18. yüzyıl ile birlikte hem Balkanlarda müslüman nüfusun artması hem de bu imtiyazlı toplulukların sahip oldukları muafiyetler çerçevesinde Osmanlı hazinesine getirdiği ağır mali yüke bağlı olarak bunlar tarafından yerine getirilen hizmetler Müslümanlara tevdi' edilmeye başlandı (Gülsoy, 2010: 23)

19. yüzyıl ile birlikte gayrimüslimlerin orduda istihdamı yurttaş ordusuna geçiş çalışmalarının önemli bir aşamasını teşkil etmekteydi. Bununla birlikte yaşanan toprak kayıpları gayrimüslimlere olan güvenin de azalmasına sebebiyet vermekteydi. Mora'nın elden çıkmasının ardından Rumlara duyulan güvensizlik nedeniyle denizci olarak Rumların yerine Müslümanlardan alım yapılmıştı. Benzeri bir durum Hristiyan Kazaklar için de geçerliydi. Yunan İsyanı'na bağlı olarak orduya Hristiyan asker alımının istisnai bir hal aldığı 1820 sonrasında Asakir-i Mansure'nin süvari alayları için istihdam edilen Hristiyan Kazakların pek çoğu 1828-29 Osmanlı – Rus Savaşı esnasında ya kaçmış ya da Ruslara iltica etmişti. Nihayetinde 1909'a kadar içlerinde Hristiyanların da görev aldığı Kazak ve Dragon alayları ile jandarma birlikleri hariç gayrimüslim teb'a fiilen askere alınamadı (Gülsoy, 2010: 28, 201; Heinzelmann, 2009: 64, 210).

Bahsi geçen savaşçı gruplar içerisinde Kazakların durumu şüphesiz bir takım farklılıklar içermekteydi. Bu farklılıkların başında Kazakların uzun bir süre Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir denge unsuru olması gelmekteydi. Kazaklar, diğer gayrimüslim savaşçı topluluklara kıyasla İmparatorluğun doğrudan yönetimi altındaki bölgelerden ziyade İmparatorluğa bağlı özerk devlet ve eyaletlerde yerleşik durumdaydı. Bu nedenle askeri anlamda Osmanlı'nın yanında seferlere iştirak etmelerine rağmen muvazzaf birlikler halinde örgütlenmeleri ancak 19. yüzyılda gerçekleşebildi. Ayrıca Osmanlı genişlemesinin nihayet bulması ve özellikle Balkanlarda bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıkmaya başlaması ile birlikte diğer gruplar gerek organizasyonel anlamda gerekse Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıkları noktasında önemlerini kaybederken bazı Kazak grupları, Tatar ve Çerkez toplulukları kitlesel anlamda Osmanlı anakarasına göç etmek ve eski statülerini aşamalı olarak kaybederken yeni yapılarla uyum sağlamak zorunda kalmışlardı. Bu bakımdan içerisinde farklı şubeleri barından Kazak taifesine yönelik araştırmalar kitlesel göç, askeri fonksiyonlar ve toplumsal yapılar anlamında ayrı bir önem taşımaktadır.

Çalışmanın takip eden bölümlerinde öncelikle Kazak grupların Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinin geçmişi ele alınacak; takip eden bölümde Kazakların önemli bir şubesi olan Ağnad Kazakları'nın Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıl ile başlayan gerileme sürecindeki sosyo-ekonomik vaziyetlerindeki ve toplumsal statülerindeki değişmeler ortaya konulacaktır. Bu noktada özellikle Ağnad Kazakları'na yönelik iskan politikası ve iktisadi faaliyetlerinin içerisinde cereyan ettiği hukuki ve mali yapı belirleyici olacaktır. Son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2. Osmanlı Devleti ile Kazaklar Arasındaki İlişkilerin Kısa Geçmişi

İnalcık (2008)'in ifadesiyle Kazaklar, Moldovya'dan Hazar Denizi'ne kadar uzanan steplerde Hanlık otoritelerini tanımayan Türk-Moğol kültürüne bağlı göçebelerden meydana gelmektedir. Bölgenin batısında yer alan ve Lehistan ve Rusya'dan gelen farklı kökenlere sahip göçebeler de Türk-Tatar ve Çerkez Kazaklarının kültürü ile etkileşime girerek aynı adı almışlardır. Osmanlı terminolojisinde Kazak tabiri Doğu Avrupa kökenli köleler için de kullanılmaktadır (İnalcık, 2008: 59; Agoston ve Masters, 2009: 149).

Osmanlıların Kazaklarla olan ilişkileri Kazakların korsanlık ve yağma faaliyetleri ile başlamıştır. 16. yüzyılın ikinci, çeyreğinde başlayan bu faaliyetler hızla uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Öyle ki 1589 yılında Kazakların Kırım'a saldırmaları, İngiltere'yi Polonya ile Osmanlı arasında arabuluculuk yapmak zorunda bırakmıştır. Farklı Kazak grupları farklı devletlerce destekleniyordu. Don Kazakları Moskova Knezliği, Zaporog (Dinyeper) Kazakları ise Lehistan tarafından silahlandırılmakta ve himaye edilmekteydi. Zaporog Kazakları'nın Özi Nehri boyunca güneye inerek Karadeniz sahillerini yağmalamaları ve Boğdan ve Kırım Hanlığı'na gerçekleştirdikleri saldırılarla Osmanlı Devleti'ne bağlı siyasi bölgeler için büyük zorluklar meydana getirmesi, Osmanlı ile Lehistan arasında ihtilaflara sebebiyet veriyordu. 1624'te Zaporog Kazakları'nın Boğaziçi'ne kadar giderek Yeniköy'e saldırmaları İstanbul'da bile korku yaratmıştı. Bununla birlikte Lehistan yönetimindeki Kazakların Polonya Katolik Kilisesi'ne karşı Ortodoks kilisesini desteklemeleri kısa süre içerisinde politik ve sosyal bir devrime dönüştü. 1654 yılında Ukrayna Kazakları otonom yönetimlerini sürdürmek üzere Rusya ile birleşmeyi kabul ederken; bazı Kazak şubeleri de devrim sürecindeki desteği sonrasında Osmanlı hükümranlığını kabul etti (Agoston ve Masters, 2009: 150, 491; Bartl, 1998: 308; Kurat, 1972: 248-249; Öztürk, 2004: 293-316).

17. yüzyılda Doğu'dan gelen Moğol baskısı ile çoğunluğu Nogay kökenli olan Kazaklar, Kırım Hanlarının ve Osmanlı Devleti'nin himayesine sığındı. Osmanlılar Kırım'ı zapt ettikten sonra kuzeyin geniş

steplerindeki göçebe kabile düzenine müdahale etmemiş; bu düzeni Kırım Hanlığı vasıtasıyla yönlendirmeye gayret göstermişlerdi. Fakat Kırım Tatarları'nın akınları karşısında Osmanlı Devleti'nden yeterli desteği görememeleri Kazakların, Rus Çarı'nın himayesine girmelerine neden olmuştur. Bu dönemden itibaren Çarlık Rusyası, Osmanlı ile olan mücadelesinde farklı Kazak grupları kullanarak üstünlük sağlamaya çalıştı (Öztürk, 2008: 70; Kurat, 1972: 250).

Değişen güç dengelerine bağlı olarak farklı Kazak gruplarının farklı ülkelerin desteğini alma çabaları, bu geniş coğrafya üzerinde hakimiyet kurma mücadelesinde Kazakların Lehistan, Rusya ve Osmanlı Devleti tarafından birbirlerine karşı bir çatışma unsuru olarak kullanılmasına neden olmuştur. Bunda farklı Kazak grupların farklı devletlere olan yönelimi de belirleyici olmuştur. Örneğin Dinyeper'in sağ kıyısında kalan Ukrayna bölgesi çoğunluk halinde Polonya'ya ve Zaporojya Kazakları ise Çarlık Rusyası'na meyletmekte iken; Ruslar tarafından kötü muameleye maruz kalan gruplar ise Osmanlı'dan medet umuyorlardı (Ünal, 2010: 10; Ostapchuk, 1992: 109; Öztürk, 2008: 80; Bartl, 1998: 313).

Korsanlardan farklı olarak Kazaklar, devlet organizasyonunun bazı unsurlarına sahipti. Osmanlı ve Kırım örneği üzerinden Ukrayna'da kendi idari teşkilatlarını oluşturmuşlardı. Özellikle Zaporog Kazakları'nın kendi meclisleri, paraları ve hetman adı verilen reisleri vardı. Bununla birlikte Rus baskısı altında söz konusu otonom askeri ve politik güç sadece kısa bir süre hayatta kalabildi (Agoston ve Masters, 2009: 150-151). Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusların Kuzey Karadeniz'deki stratejik pozisyonu değişince kendisine bağlı Kazak gruplarını Osmanlı yanlısı Tatarlara karşı kullanmasına da gerek kalmadı. Bu nedenle Ruslar bu yapıyı ortadan kaldırdılar. Çarlık yönetimi sınır bölgelerde hüküm süren merkezden bağımsız oluşumlara karşı bir tutum takındı. Bu tutumun benimsenmesinde Kazakların yerleşik oldukları bölgelerde uzun süredir devam edegelen savaşlara bağlı olarak üretim yapısının ağır bir biçimde tahrip edilmesine ve yaşam koşullarının zorlaşmasına bağlı olarak ortaya çıkan Pugachev İsyanı da etkili olmuştu. Çarlık Rusyası'nın Kazaklar konusundaki en radikal değişim kararı toprak ve mülkiyet düzenlemeleri üzerineydi. Bütün topraklar devlet malı ilan edilerek; otlakların kullanım ve paylaşımı hükümet yöneticilerinin eline bırakıldı. Kazaklar da göçebe hayatını ve hayvancılığı terk edip yerleşik hayata ve ziraata zorlandılar. Bu durum geleneksel Kazak toplumunun ekonomik ve sosyal yapısını bozdu. Rus yönetimi ayrıca Kazakların elinden alınan toprakların bir kısmında Rus iskanını gerçekleştirdi. Bu durum özellikle Rus politikalarına direnen Kazakları göçe mecbur etti. Osmanlılar 1775 – 1828 döneminde Kazakların askeri birlikler halinde Tuna Deltası'na ve özellikle de Dobruca'ya göç etmesine izin verdi (Yüksel, 2011: 78-79; Aksan, 1999: 25; Hitchins, 2002: 131; Başer, 2015: 535-554).

Kazakların göç etme kararı almalarının arkasındaki nedenler arasında Rusya'nın siyasi ve din zulmüne maruz kalmaları, sürekli savaşlara bağlı olarak Güney Rusya'da gerçekleşen isyanlar ve özellikle müslüman olanlarına yönelik serfleştirme faaliyetleri de etkili olmuştu. Osmanlı idaresi bu göçmenlerden yararlanma konusunda pragmatik davrandı ve 1826 yılında ilk Kazak sipahi birliğini kurdu. Silistre'de mevzilenen bu birlik Tatarlar, Türkler ve Kazaklardan meydana geliyordu (Karpat, 2003: 263-264). Babadağı, Maçin ve Silistre Kazalarına yerleşmiş olan Kazakların katılacağı bu birlik Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından teşkil edilen yeni ordu içinde gayrimüslim unsurları barından ilk ve tek birlik olacaktı. Hristiyan Kazaklar için bir rahip görevlendirildi ve tıpkı imamlar gibi devlet tarafından maaşa başlandı. Hem sınırdaki bu Kazak birliklerinin düzenli ordu çatısı altına alınması hem de gayrimüslimlerin muvazzaf olarak orduda istihdamı girişimleri 1828-29 Savaşı'nda bazı Kazak gruplarının Rusların tarafına geçmesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı (Yıldız, 2009: 195-200; Heinzelman, 2009: 62-63).

Söz konusu başarısızlığa rağmen ordulardaki süvari kadrolarının yetersizliği Devleti, Kırım Savaşı'nda da Kazaklar ve Tatarları orduda istihdam etmek zorunda bırakmıştır. Rus Ordusu'ndaki Kazak alaylarına karşılık gelecek bir Kazak alayının meydana getirilmesi için ülkeleri Rus işgali altında olan Lehistan'daki Kazaklar da Osmanlı Ordusu'na katılmıştır. Oluşturulan bu alayın kumandanlığına ise Macar Mültecileri Meselesi'nde Osmanlı Devleti'ne iltica eden ve asıl adı Michal Czajkowski olan Mehmed Sadık Paşa getirilmiştir. Sayıları iki bini aşan bu birlikler için Osmanlı defter kayıtlarına göre 4 milyon kuruştan fazla tayınat bedeli ödenmiştir. Bu alaylar orduya katılımları gönüllülük esasına dayanmış olsa da alay mensupları savaşın ardından askerliği bıraktıklarında dahi bedelat-ı askeriye ödemekten muaf tutulmuşlardır (Gümüş, 2010: 1362-1370; BOA, MAD, 8863: 34). Savaş sonrasında bazı Kazak gruplar Rusya'ya geri dönse de Rusya'ya geri dönmek istemeyen ve Osmanlı teb'ası olmayı kabul eden bir kısım Kazak askerleri de Selanik, Tırhala ve Yanya gibi Avrupa eyaletleri ile Anadolu'da Hüdavendigar Sancağı'na yerleştirilerek çiftçi yahut toprak işçisi olarak geçimlerini sürdürmüşlerdir. (Karpat, 2003: 106, 264)

Kırım Savaşı sürecinde müttefik devletlere verilen bir takım taahhütler çerçevesinde cizyeden bedelat-ı askeriyeye doğru bir geçiş yapılmış olmasına karşın Hristiyanlardan asker alma girişimlerinin

neden olduğu sosyal çalkantılar, gayrimüslimlere karşı duyulan güvensizlik, gayrimüslimleri askere almanın aynı zamanda bedelat-ı askeriye gibi önemli bir vergi kaleminden vazgeçmek anlamına gelmesi nedeniyle 1909 yılına kadar özel amaçlarla kurulan ve içlerinde Hristiyanların da görev aldığı Kazak alayları dışında gayrimüslim teb'a fiilen askere alınamamıştır (Gülsoy, 2010: 201). Bu bakımdan Kazakların uzun vadeli askeri politikalar çerçevesinde gerek etnik gerekse dini kimlikleri ile ve üstlendikleri askeri fonksiyonlar ile Osmanlı Ordusu ve toplumu içerisinde farklılaşmış bir konumu olduğu görülmektedir.

3. Ağnad Kazakları

Ağnad Kazakları ismini 1707-1709 yılları arasında Çarlık Rusyası'na karşı gerçekleştirilen Bulavin İsyanı'nda Kondraty Bulavin'e en yakın isimlerden biri olan Ignat Federovich Neksarov'dan almaktadır. Köken itibariyle Don Kazakları'na mensup olan Ağnad Kazakları, Neksarov Kazakları olarak da bilinir. Başarısız isyan girişimlerinden sonra Ignat Federovich Neksarov maiyetindeki Kazaklar Kuban ve Taman'a göç ederek Kırım Hanlığı'nın himayesine girmek zorunda kalmıştır (Longworth, 1969: 164; Boecks, 2009: 185). Fakat artan Rus baskısı karşısında Ağnad Kazakları, 18. yüzyılın başlarından itibaren Kırım'dan ve Kuzey Kafkasya'daki Kuban Bölgesi'nden Osmanlı topraklarına iltica etmeye başlamıştır. Gerçekleşen kitlesel göç hareketleri iskan sorununu da beraberinde getirmiştir. Söz konusu iskan sorunu kendisini özellikle iskan edilen Kazakların geçimlerini sağlayabilmeleri ve yerel halk ile olan ilişkilerinde göstermiştir.

3.1 Ağnad Kazakları'nın İskan Edilmesi

Ağnad Kazakları'nın Osmanlı Devleti'ne iltica etmesinde esas belirleyici olay Kırım'ın Osmanlı kontrolünden çıkması olsa da söz konusu göçlerin Rusya'nın Osmanlı aleyhine genişlemesine bağlı olarak oldukça uzun bir vadeye yayıldığı görülmektedir. Devlet göç eden Kazak taifesi için münasip mahaller tayin etmeye çalışmıştır. Bu bakımdan 16. Yüzyılın ortasından itibaren Kırım'da Kızıltaş Boğazı'nda Kuban adı verilen bölgede ikamet etmekte olan Ağnad Kazakları Bâb-ı Âli'den yazılan bir ferman ile ve bir Tatar ağası vasıtasıyla ilk etapta Tuna Sahili'nde Beştepe ve Tonovic ile Sarıyar'da Tunavice'ye iskan ettirilmiş; böylece Hızır-İlyas Boğazı (St. George Branch)'dan ve Poritçe Limanı'ndan Mori Göl*'e kadar olan bölge Ağnad Kazakları'na tahsis edilmiştir (C. DH. 111 – 5549, 29.05.1778: 1).

Kırım Hanı Kaplan Giray Han, Bâb-ı Âli'ye sunduğu bir takrirde tabiiyetinde olan Ağnad Kazakları'nın diğer Kazak gruplarından farklı olarak her zaman itaatkar olduğunu belirtilerek; kendilerine kefil olduğunu ve bunların Moskofludan korunabilmeleri amacıyla daha önce belirlenen Babadağı bölgesinde iskan edilmelerinin uygun olacağını bildirmiştir. Durum hem bölge halkından hem de Babadağı mahkemesinde bölge ayanı ve şeriat meclisine sorulmuş ve söz konusu Ağnad Kazaklarının herhangi bir hıyanetlerinin duyulmadığı hatta bunların Tuna Nehri üzerinde güvenlik görevini de yerine getirdiği tahkik edilmiştir (C. DH. 278 – 13852, 14.07.1779).

Ağnad Kazaklarının Osmanlı topraklarına göçü 18. yüzyıl başı ile sınırlı kalmamış; Osmanlı topraklarına olan göçleri aşamalı olarak gerçekleşmiştir. 1768-74 Osmanlı – Rus Savaşı'nın akabinde Kırım'ın Çarlık Rusyası tarafından adım adım ilhakının ardından Kızıltaş, Kuban, Acar, Tümrek ve Toman'da ikamet etmekte olan bir kısım Ağnad Kazağı'nın müteakip 12 sene içerisinde sürekli olarak yer değiştirmek zorunda kaldığı görülmektedir. Yüzyılın başında gelen 600 kadar Ağnad Kazağı, Babadağ (Babatag) Gölü ve Tuna Sahilleri'ne yerleştirilmiş iken Kırım'ın ilhakının ardından Osmanlı'ya iltica eden 300 kadar Ağnad Kazağı'nın da Özi Valisi ve Babadağı ile Tolcu kadılarına yazılan hüküm ile öncekiler gibi Hızır-İlyas ve Sünne boğazları ile Pornice, Babadağı ve Tuna bölgelerine iskanı uygun görülmüştür (C. DH. 111 – 5549, 29.05.1778: 1-2; C. DH. 252 – 12577, 01.12.1779). Çırnık adı verilen küçük kayıklar ile Karadeniz sahillerine iltica eden bu 300 nefer Ağnad Kazağı'na kısa süreli olarak geçimlerini sağlayabilmeler amacıyla nefer başına 3 kuruştan toplam 900 kuruş ödenmiştir (C. DH. 250 – 12498, 14.07.1779).

Osmanlı Devleti'ne iltica eden tek Kazak taifesi Ağnad Kazakları olmadığından; diğer Kazak gruplarının hangi bölgelere iskan edileceğinde farklı Kazak grupları arasındaki denge belirleyici olmuştur. Zira farklı Kazak grupları arasındaki anlaşmazlıklara bağlı olarak 1787-92 Rus Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'ne iltica eden Potkalı Kazakları ile Ağnad Kazakları'nın farklı bölgelere iskan edilmesi gerekli görülmüştür. Söz konusu anlaşmazlık hususu Osmanlı Devleti'nin iskan politikasını da doğrudan etkilemiştir. Nitekim Potkalı Kazakları da Ağnad Kazakları'nın iskan edildiği Beştepeler ve Tonoviç ile yine bu bölgelere yakın olan Kanlıbucak, Paşa Kışlası, Ferman Gölü ve Yenisala'ya iskan edilmiş iken aralarındaki anlaşmazlığa bağlı olarak Potkalı Kazaklarının bu bölgelerden yine Tuna Sahilleri'nde bulunan Silistre ile Hırsova arasında yer alan ve kimsenin mülkü olmayan boş bölgelere nakledilmesi zorunlu görülmüştür (C. DH. 283 – 14119, 20.06.1792). Potkalı Kazakları'nın iskanı için belirlenen Silistre ve Hırsova

* Mori Göl'ün adı 20. yüzyılda Morughiol halini almıştır. Menekşe Gölü anlamına gelmektedir.

arasındaki bölgenin dolu olması nedeniyle burada iskan mümkün olmamış ve onun yerine Tuna Nehri üzerinde yer alan ve Karaorman adı verilen adanın uygun olabileceği düşünülmüşse de Ağnad Kazakları adadan odun kestikleri gerekçesiyle Potkalı Kazakları'nın burada yerleşmesine müsaade etmemişlerdir (C. DH. 331 – 16517, 20. 05. 1794).

Bunun üzerine Silistre ile Hırsova arasında Potkalı Kazakları'na tahsis edilen bölge uygun hale getirilinceye kadar önceden Ağnad Kazakları'nın yerleşim yeri olan Babadağı'ndaki Vesm Köyü boşaltılarak; buraya Potkalı Kazakları yerleştirilmiştir. Söz konusu bölge uygun hale getirilince de Ağnad Kazakları'nın tekrar Vesm Köyü'ne nakli uygun görülmüştür. Fakat bu sefer de ortaya her iki tarafın sahip olduğu taşınmaz ve taşınması zor olan varlıklarının nasıl devredileceği sorunu çıkmıştır. Nitekim Potkalı Kazakları'nın hetmanları mevcut zahirelerin kendilerini ve hayvanlarını ilkbahara kadar götürebileceğini, bu nedenle nakil işleminin ilkbaharda yapılmasını arzu ettiklerini fakat daha önce nakledilmeleri istenirse saman, ot, hane ve kulübelerinin taşınması mümkün olmadığından bunların değerinin tespit edilerek bu bedelin Babadağı Kazası'nın ayanı tarafından kendilerine iletilmesini istemiştir. Benzeri bir durum Ağnad Kazakları için de geçerlidir. Yapılan tahkikatta Vesm Köyü'ne nakledilecek Ağnad Kazakları'nın Tuna üzerindeki adalarda mevcut hanelerine 60'ar kuruş, zemliklerine 50'şer kuruş, saman ve ot arabalarına 6'şar kuruş değer biçilmiştir. Buna rağmen Ağnad Kazakları hem bu taşınmazların ve eşyaların parasını almak hem de bunları teslim etmek konusunda muhalefet göstermiştir. Her iki taraf da talepleri gerçekleşinceye kadar yerlerinden ayrılmayacaklarını bildirmiştir. Bunun üzerine Bâb-ı Âli, Ağnad Kazakları'nın Vesm Köyü'ne nakillerinden sonra ihtiyaç duyacakları şeylerin bedelinin İsmail Kalesi Bina Emini Mehmed Reşid Efendi tarafından temin edilmesine karar vermiş; Potkalı Kazakları'nın nakli hususunda ise eski Kuban Hanı Şahinbaz Giray Han'dan yardım talep edilerek; bunların yeni yerlerinde cizyeden muaf tutulacakları bildirilmiştir (AE. SSLM III. 267 – 15439, 02.10.1794).

19. yüzyılın başıyla birlikte Osmanlı Devleti'ne iltica eden Potkalı Kazakları'nın nüfusunun artmasına ve bu Kazak grubunun savaşlarda gösterdiği gayret ve metanete bağlı olarak Ağnad Kazakları'nın farklı bölgelere nakledildikleri görülmektedir. Hızır-İlyas Boğazı civarında iskan edilmesi kararlaştırılan Potkalı Kazakları'nın nüfus artışına bağlı olarak geçimlerini sağlamakta sıkıntıya düştükleri görülerek bu bölgede daha önce iskan edilmiş olan ve sayıca yaklaşık 40 hane civarında olan Ağnad Kazakları'nın tümü Tonovic'e nakledilmiştir (C. HR. 57 – 2841, 12.05.1803).

18. yüzyılın son çeyreğinde ve 19. yüzyılın başlarındaki savaşlara bağlı olarak Ağnad Kazakları'nın bir kısmının Rumeli tarafında kaldığı, bir kısmının ise Anadolu tarafına geçtiği yahut nakledildiği görülmektedir. Özellikle Kırım Savaşı'nın ardından Osmanlı kontrolünün zayıfladığı Eflak-Boğdan'daki Ağnad Kazakları'nın muhafazası nispeten zorlaşmıştır. Eflak, Boğdan ve İsmail bölgelerinde bulunan Ağnad Kazakları'nın işlerini ve geçimlerini gözetmek işi bu bölgeye gidip gelen despotları ve kazakbaşıları tarafından yerine getirilmiştir. Devlet bunların işlerini kolaylaştırmak için bölge vali ve kaymakamlarına yazdığı yazılar ile bu despot ve kazakbaşılara müdahale edilmemesini sağlamaya çalışmıştır (HR. MKT. 173 – 83, 18.01.1857; HR. MKT. 174 – 2, 18.01.1857).

Rumeli Bölgesi'nde kalan Ağnad Kazakları'nın bir kısmı Dimetoka Koruluğu'na bağlı İpsala'ya ve Meriç Irmağı kenarlarına nakledilmiştir. Devlet, Hassa arazisinden 28 bin dönüm yaylak ve köyü bölgeye nakledilen Ağnad Kazakları'na tahsis etmiştir. 5-10 sene gibi kısa süre içerisinde Ağnad Kazakları bölgede çoğalmış ve çok sayıda ev, bağ ve bahçe inşa ederek hayvancılıkla uğraşmaya başlamıştır. Daha önce kendilerine tanınan vergi muafiyetleri burada da geçerli olmakla birlikte ekonomik faaliyetlerine bağlı olarak elde ettikleri zirai mahsul ve kovan için öşür, ot bedeli ve tapu-yu zemin talep edilmişse de ödememişler ve kendilerine gönderilen tahsildara direnmişlerdir (C. ML. 214 – 8850, 16.03.1821). Ayrıca İpsala'daki ahalinin tarla ve çayırlarını zapt ederek; hayvanlarını bölge halkının tarla ve meralara salmışlardır. Buna bağlı olarak bölge halkı ile Ağnad Kazakları arasında ihtilaflar doğmaya başlamıştır. Ahalinin ekinlerine zarar vermenin yanı sıra Ağnad Kazakları'nın miri ağnam için tahsis edilen kışlak ve meraları da zapt etmesi üzerine bölge halkı İpsala'ya nakledilen Ağnad Kazakları'nın başka bir bölgeye gönderilmesini talep etmiştir. Devlet, bölge halkı ile Ağnad Kazakları arasındaki ihtilafı çözme işini Çirmen Sancağı Mutasarrıfı'na havale etmiş ve gönderdiği emirname ile Ağnad Kazakları'nın muafiyetlerini tekrar ederken; ahalinin emlak ve arazisine zarar verilmemesini istemiştir (C. AS. 864 – 37030, 05.1828).

Anadolu tarafına geçen Ağnad Kazakları'ndan bir kısmı Canik Sancağı'nda Çarşamba Nehri kenarlarına yerleştirilmiştir. Bu gruplar yerel ahali ile uyum sağlayamadığından Tuna Sahilleri'ne geri gönderilmeleri tasavvur olunmuşsa da bölgede şartlı olarak ikametlerine izin verilmiştir (C. DH. 258 – 1288, 28.08.1783). Diğer bir grup Ağnad Kazağı ise Hüdavendigar Sancağı'na tabi Mihaliç, Manyas ve Gönen arasındaki bölgesine nakledilmiştir. Bu bölgedeki Ağnad Kazakları'nın Apolyont (Ulubat), Akhisar'daki Marmara Gölü ve Rumeli tarafındaki Terkos Gölü'ne gidip gelerek balıkçılık yapmaya devam ettikleri

görülmektedir (MVL, 477 – 28, 02.10.1865). Söz konusu kazalar dahilinde Ağnad Kazakları'nın iskan edildiği yerlerden birisi Mihaliç ve Manyas arasında Toprakköprü Köyü'dür. Çarşamba Kazası'nda yaşanan durumun bir benzeri Toprakköprü'de iskan edilmiş Ağnad Kazakları için de söz konusu olmuştur. Ağnad Kazakları, Aydıncık Kazası'nda ahalinin tapu ile sahibi olduğu üç adet çiftlik arazisini zapt etmiş, ağıllara saldırarak hayvanlarını gasp etmiştir. Gönen Kazası'ndaki Bayramiç, Halife (günümüzde Kalfaköy), Kötehli ve Aydıncık Kazası'ndaki Monamak, Sokullar ve Çepni köylerinde hayvanların otladığı meraları işgal etmişlerdir. Bölgede sayıları giderek artan Ağnad Kazakları'nın koyun ağıllarını yakarak; bölge ahalisine büyük zarar vermişlerdir. Bandırma, Gönen ve Aydıncık ahalisi Bâb-ı Âli'ye yazdıkları şikâyet ile zararlarının gün be gün arttığını ifade ederek gereğinin yapılmasını istemişlerdir (C. DH. 64 – 3157, 21.07.1811).

Ağnad Kazakları ile ilgili şikâyetlerin zaman içerisinde giderek çoğaldığı görülmektedir. Nitekim Maçin Kalesi muhafızı tarafından Bâb-ı Âli'ye yazılan tahriratta Maçin Kalesi'ne bir buçuk saat mesafede iskân edilen Ağnad Kazakları'nın dini gerekleri için kilise yapmakla birlikte sayıca giderek çoğaldıkları; meralara, ekili alanlara ve ürünlere zarar vererek bölge halkını perişan ettikleri bildirilmiş; bunların daha önce iskan edildikleri Sarıyar'a geri gönderilmeleri talep edilmiştir (C. DH. 13 – 636, 07.11.1817).

Maçin bölgesine civar bölgelerde iskân edilen Ağnad Kazakları'nın Osmanlı Devleti'nin Rum teb'ası ile de yoğun bir çatışma yaşadıkları görülmektedir. Bu çatışma bir yönüyle dini bir nitelik arz etmektedir. Maçin Kasabası'nda Rum milletine mahsus olan Ayadimitri Manastırı Ağnad Kazakları tarafından zapt edilmiştir. Dersaadet Rum Patrikliği Bâb-ı Âli'den Ağnad Kazakları'nın bu tür faaliyetlerinin engellenmesini talep etmesi üzerine gerçekleştirilen tahkikatta Ayadimitri Manastırı'nın eskiden beri Rum milletine ait olduğu hatta Rum milletinin kendi yardım ve maddi destekleriyle inşa edildiği belirlenmiştir. Ağnad Kazakları'nın bu tür faaliyetlerinde, uyumsuz mizaçları yanında sayıca gösterdikleri artışa bağlı olarak birtakım dini ihtiyaçlarının karşılanamaması da etkili olmuş olabilir (HR. SYS. 1798 – 57, 07.03.1859).

Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Ağnad Kazakları'nın dini vecibelerini yerine getirebilmesi hususuyla da yakından ilgilendiği görülmektedir. Ağnad Kazakları Osmanlı'da mevcut hiçbir İsevi Patriği'ne tabi değildir. Dini ayinleri Rusya'dan gelen ve eski Kazak mezhebine mensup rahipler vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Misafir olarak dışardan gelen din adamları ise Osmanlı kanunlarına tabi değildir. 1848 senesinde Avusturya'daki Bukovina Vilayeti'nde eski Kazak mezhebinin bir cemaati bulunduğundan, Ağnad Kazakları'ndan seçilen birkaç kişi Bukovina'ya gönderilerek orada dini eğitim görmüşlerdir. Döndüklerinde aralarından seçilen bir kişi piskopos tayin edilmiş ve eski Kazak ayinleri Osmanlı Kazakları için bu şekilde yerine getirilmiştir. Devlet, Ağnad Kazakları'nın ayinlerini icra etmelerine hiçbir topluluk tarafından müdahale edilmemesini sağlamaya çalışmış; verdiği fermanlar ile dini ayinlerini emniyet alına almıştır. 1851 yılında Ağnad Kazakları, Osmanlı Devleti'nde mevcut diğer mezhep cemaatleri gibi kendi cemaatlerinin de Saltanat-ı Seniyye tarafından tanınmasını ve cemaatlerinin yabancı devletlerden birisinin yahut kendi dinlerinden olmayan bir cemaat metropolidinin himayesi yerine Saltanat-ı Seniyye'nin himayesine alınmasını ve bunun için kendilerine bir ferman verilmesini talep etmişlerdir. Devlet, kendisine sadık olan bu cemaatin talebini şanına yakışır bulduğundan yerine getirilmesini uygun görmüştür (İ. HR. 77 – 3752, 28.05.1851).

Dini vecibelerin güven altına alınmasının yanı sıra Devlet, Ağnad Kazakları'na uygun dini mekanlar sağlamış ve bu yöndeki taleplerini büyük ölçüde karşılamaya çalışmıştır. Nitekim Babadağı'na tabi Kızılhisar ve Çorlaka köylerinde bulunan Ağnad Kazakları, köylerindeki kiliselerin eski ve yetersizliği nedeniyle bunların yenilenmesini talep ettiğinde Devlet, bölgedeki idari amirler tarafından gerçekleştirdiği muayeneler neticesinde bu talepleri uygun görmüş ve eski yapıları yıkarak yenilerini yapılmasına karar vermiştir (C. ADL. 19 – 1182, 29.04.1858; İ. HR. 183 – 10166, 08.01.1861).

3.2 Ağnad Kazakları'nın İktisadi Faaliyetleri ve Vergilendirilmeleri Hususu

Osmanlı Devleti kendisine iltica eden Ağnad Kazakları'nın geçimlerini sağlayabilmeleri ve zarurete düşmemeleri amacıyla gerekli önlemleri almaya çaba göstermiştir. Göç ve iskan sürecinde öncelikli duraklar olan Kamçısuyu, Beştepeler, Tolcu ve Babadağ mevkilerinin naib, kadı ve ayanlarına gönderilen hükümlerle buralara göç eden Ağnad Kazakları'nın daha önceki hizmetleri ve bu hizmetler bağlamındaki liyakat ve sadakatleri gereğince himaye edilmeleri, bunlar içerisinden ziraat yapabilecek, ekin ekebilecek yahut iş tutabilecek olanlarının geçimlerini sağlayabilmeleri amacıyla ücretleri ödenmek suretiyle güçlerinin yettiği uygun işlerde çalıştırılarak zaruretten kurtarılmaları ve bunlara uygun işlerin verilmesi istenmiştir (AE. SSLM III. 226 – 13230, 29.08.1791). Bununla birlikte Ağnad Kazakları'nın iktisadi faaliyetleri ve bu faaliyetler çerçevesinde tabi oldukları vergilere bakıldığında bu grupların Osmanlı Devleti'ne ilticalarından itibaren temel geçim kaynaklarının Tuna Sahilleri'nde; Varna, Balçık, Sünne Boğazı ve Babadağı Gölü civarında

balıkçılık yapmak olduğu görülmektedir (C. AS. 1080 – 47616; C. DH. 111 – 5549, 29.05.1778: 1). Tanzimat Fermanı içerdiği hükümler gereğince Ağnad Kazakları'nın vergilendirilmelerine ilişkin benimsenen usul anlamında belirleyici olmuştur. Bu bakımdan konuyu Tanzimat öncesi ve sonrası olarak iki ayrı başlık altında ele almak daha yerinde olacaktır.

3.2.1. Tanzimat Öncesi Dönem

Tanzimat öncesi dönemde ve özellikle de Ağnad Kazakları'nın Osmanlı Devleti'ne göç ve iskanları sürecinde Devlet sadıkane hizmetleri nedeniyle Ağnad Kazakları'nı evkaf ve mukataat gelirlerine dahil olanlar dışındaki vergilerden muaf tutmuş; bunun için belirli aralıklarla kendilerine muafiyetlerini onaylayan emirnameler vermiştir. Bu Kazak taifesine sağlanan muafiyetin arka planında öncelikle askeri unsurlar söz konusu olsa da Ağnad Kazakları'nın askeri anlamda olduğu kadar ekonomik bağlarla da Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu görülmektedir. Nitekim Kuban ve Kırım'da yaşadıkları sürece gümrük vergisi, öşür ve vam adı verilen vergiyi ödemiyorlardı. Hatta 1729 – 30 senelerinde Aco Kalesi yakınındaki Kuban Nehri kenarlarında ikamet etmekte iken iş, güç ve kazançları için Tuna Sahillerine inmekte, avcılık faaliyetlerinin ardından tekrar Kuban'a dönmekte ve bu faaliyetleri için de cizye ve diğer vergilerden muaf tutulmaktaydılar. Osmanlı Devleti'ne ilticaları sürecinde Bâb-ı Âli'ye gönderdikleri temsilciler vasıtasıyla vergi muafiyetinin iskan edildikleri bölgelerde de geçerli olmasını talep etmişlerdir. Kırım Hanı Kaplan Giray Han'ın da Ağnad Kazakları'nın itaatkarlığına kefil olduğunu belirtmesi üzerine Bâb-ı Âli, Ağnad Kazakları'nın çift, çubuk ve geçimlerini sağlamak amacıyla gerçekleştirdikleri faaliyetlerden 4-5 sene müddetince cizye, avarız ve diğer vergilerin alınmamasına ve bunların Hızır-İlyas, Moton, Poritçe, Razdin, Devne ve Zumru göllerinde balık tutmalarına izin vermiştir (C. DH. 278 – 13852, 14.07.1779).

Ağnad Kazakları'nın iktisadi faaliyetleri gereğince vergilendirilmesi hususu Tanzimat öncesi ve sonrası olmak üzere dönemsel anlamda iki farklı nitelik arz etse de Tanzimat öncesinde de bu Kazak gruplarının vergilendirilmesi hususu sürekli bir biçimde bölge idarecileri ile aralarında ihtilafa sebebiyet vermiştir. Ağnad Kazakları bölge idarecilerinin kötü muamelesinden kurtulmak için Bâb-ı Âli'ye yazdıkları arzuhaller ile himaye ve muafiyetlerinin yinelenmesini talep etmişlerdir. Özellikle savaş zamanlarında Ağnad Kazakları, Devlet-i Aliyye namına casusluk yapmış, karakol vazifesi görmüş ve istihbarat toplamış, bu hizmetlerinin karşılığında ise kendilerine verilen emr-ü şerif ile mukataat ve evkaf idaresine dahil olan gelirlerden başka iltica ettikleri bölgelerden kestikleri odun ve derya, boğaz ve nehirlerden avladıkları balıklar için gümrük vergisi, kazgan akçesi, cizye, avarız, ispençe ve salyane gibi vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bu uygulama, sonradan kısım kısım Osmanlı ülkesine iltica eden bütün Ağnad Kazakları için de geçerli olmuştur. 1768 – 1774 Osmanlı – Rus Savaşı'nın ardından Soğucak ve Faş bölgesinden Osmanlı Devleti'ne iltica eden 900 kadar Ağnad Kazağı'nın uygun bir yere yerleştirilmesi ve önceki Kazak gruplar için geçerli olan muafiyetlerin bunlar için de geçerli olacağı Haziran 1775 ve Haziran 1779 tarihli emirnameler ile bildirilmiştir (C. DH. 111 – 5549, 18.05.1782).

Vergi tarh ve tahsili hakkında yerel idareciler ile Ağnad Kazakları arasında meydana gelen ihtilafın önemli bir kaynağı da Kazak grupların vergi kaynağı üzerindeki tahribatı olmuştur. Özi Valisi Seyyid Mehmed Paşa tarafından gönderilen 1775 tarihli tahrirata göre Ağnad Kazakları'ndan, Bâb-ı Âli tarafından kendilerine verilen emr-ü ali gereğince cizye ve diğer vergiler talep edilmemesine rağmen Hızır-İlyas Boğazı'nda iskan edilen Kazaklar Tolcu, Beştepe ve bölgedeki diğer göllerden avladıkları balıklardan ödemeleri gereken rub-u mahi vergisini Kili mukataasına ödememekte ısrar etmektedir. Bu Kazak gruplar ayrıca Kili mukataasına dahil olan dalyanları tahrip ederek bu mukataanın gelir kalemlerine de zarar vermektedir. Bu tür şikayet durumlarında genellikle karşılaşılan husus, Ağnad Kazakları'nın kendilerini savunmaları ve bununla birlikte yerel yöneticilerin baskısına maruz kaldıklarıdır. Nitekim Ağnad Kazakları da cevaben verdikleri arzuhalde sahip oldukları muafiyete istinaden iskan edildikleri bölge sınırları içerisinde geçimleri için avladıkları balıklardan herhangi bir verginin talep edilmemesi gerektiğini, buna rağmen kendilerinden vam (Farsça = borç) adı altında vergi talep edildiğini ve iskan edildikleri sınırların dışında bir balık avı söz konusu olursa böyle bir vergiyi ödeyeceklerini ifade etmişlerdir (C. DH. 111 – 5549, 29.5.1778: 2).

Yerel yöneticiler ile Ağnad Kazakları arasındaki ihtilafın karşılıklı şikayetlerle sınırlı kalmadığı görülmektedir. Nitekim Kili Nazırı tarafından görevlendirilen Tulca Emini, Ağnad Kazakları'ndan usule aykırı bir biçimde vam talep etmekle kalmamış, bir nefer Kazağı katletmiş, birkaç neferi yaralamış ve birçoğunu da hapiste alıkoymuştur. Tulca Emini, kethüda ile işbirliği içerisinde Ağnad Kazakları'na baskı uygulayarak; balık avından men etmiş, kasaba ve pazarlara inmelerini yasaklamış ve Özi Valisi ile irtibat kurmalarını da engellemiştir. Ağnad Kazakları'ndan gelen şikayetler üzerine Bâb-ı Âli, konunun çözüme kavuşturulması amacıyla hususi bir hakim atayarak; Özi Valisi'nden de durumun soruşturulmasını ve sorumluların Kazaklara zulümde bulundular ise Sultan'ın buyruğunu tanımamak anlamına gelen bu suçun

şeriata uygun biçimde cezalandırılmasını emretmiştir (C. DH. 111 – 5549, 29.05.1778: 2; C. HR. 78 – 3855, 16.12.1781).

Özi Valisi tarafından gerçekleştirilen tahkikatın Ağnad Kazakları'nın aleyhine bulgular içerdiği görülmektedir. Özi Valisi tarafından Bâb-ı Âli'nin talebine cevaben gönderilen tahriratta Tuna'da Beştepe adı verilen bölgede yerleşen 300 nefer Ağnad Kazağı'nın Kili mukataası dahilinde yer alan Hızır – İlyas Boğazı'ndaki göllerin ağzını dalyan benzeri zincirler ile kapatarak söz konusu mukataanın en önemli gelir kalemlerinden olan beş adet dalyanının çalışmasını engelledikleri ve daha önceden Tolcu, Beştepe ve diğer göllerde avladıkları balığın dörtte birini Kili mukataasına ödemekte iken birkaç senedir resm-i mahiyi ödemede muhalefet ettikleri bildirilmiştir. Kili, Tolcu, Akkerman ve Tuna'ya kadar olan bölgeler için resm-i mahinin mukataat, evkaf ve zeamet için en önemli gelir kalemlerinden olduğu, bu verginin verilmemesi nedeniyle bu bölgelerin kadim vergi gelirlerinin büyük zarar gördüğü, bu şekilde Devlet-i Aliyye'nin koruyuculuğu altına giren taifenin cizye, avarız, ispençe, salyane, kazgan akçesi ve diğer vergilerden muafiyetlerinin kadim kaidelere uygun düşmediği ifade edilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne iltica eden Ağnad Kazakları'nın sayısı daha önce az ve Ruslar ile savaşın yaklaşmasına binaen bu tür bir muafiyet uygulaması uygun iken Ağnad Kazakları'nın zaman içerisinde sayıca çok arttığı, bunun da miri gelirleri önemli ölçüde azalttığı ileri sürülmüştür. Özi Valisi'nin tahriratına rağmen Ağnad taifesinin çok sayıdaki hizmeti göz önünde bulundurulduğunda bunlardan balık resmi talep edilmesinin uygun olmayacağı düşünülmüştür. Bunun yanında gördükleri zulümden korunmaları talebine binaen Ağnad Kazakları'na vergi muafiyeti sağlayan yeni bir emirname verilerek her türlü mezalimden korunmaları için Özi Valisi ve Babadağı ile Tolcu kadılarına emir verilmiş ve içerlerinden işgüzar birisi de mübaşir olarak tayin edilmiştir (C. DH. 111 – 5549, 29.05.1778: 2; C. ML. 656 – 26838, 08. 12. 1779).

Ağnad Kazağı taifesinden bir kısmı 1780'li yılların başında Anadolu'ya geçmiş ve Trabzon Vilayeti'nde Çarşamba Nehri kenarına yerleşmiştir. Divan-ı Humayun'un Ağnad Kazakları'nın bölgedeki faaliyetlerine ilişkin gerçekleştirdiği tahkikatta, bu bölgeye yerleşen Kazakların ziraat yapmak için orman arazilerinden tarla açtıkları, bunlardan büyük çaplı ticaretle uğraşanlarının gümrük resmi ve ziraatla uğraşanlarının şeri hukuk gereğince ödemeleri gereken mahsullerinin öşrünü ödemediği öğrenilmiştir. Ayrıca soruşturma neticesinde bu Kazak grubunun bölge ahalisi ile büyük bir uyuşmazlık içerisinde olduğu anlaşılmıştır. Nitekim bu bölgeye yerleşen Ağnad Kazakları'nın, bölge ahalisinin tapu ile tasarruf sahibi oldukları arazilerdeki ağaçları kestiği, bu arazileri zapt ettiği ve arazi, mahsul ve ekinlerine zarar verdiği tespit edilmiştir. Trabzon Valisi Ali Paşa'ya verilen hüküm ile söz konusu Ağnad Kazakları'nın hetman ve serkerdelerinin çağrılarak; Kazakların ahaliye verdikleri zarar ve ziyanın devamı halinde bunların tekrar Tuna Sahilleri'ne nakledileceği ve kendilerine gerekli cezaların verileceği, bilakis ahaliye zarar vermeyi bırakarak; mukataat ve evkaf rüsumatına dahil aşar vb. vergileri ödemeleri durumunda bölgede kalmalarına izin verileceği hususu bildirilmiştir. Bu bakımdan Ağnad Kazakları'ndan Çarşamba Nehri kenarlarına göç edenlerinin şartlı bir biçimde bölgede ikamet etmesine izin verildiği görülmektedir (C. DH. 258 – 1288, 28.08.1783).

Tulca Emini ile Ağnad Kazakları arasındaki sorunun bir benzeri Kızıltaş Boğazı'ndaki Kuban, Soğucak ve Faş bölgelerinden 1768-74 Rus Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne iltica edip; Sarıyar'da iskan edilen Ağnad Kazakları ile Babadağlı Aliş Ağa arasında da gerçekleşmiştir. Babadağlı Aliş Ağa'nın Ağnad Kazakları'nın zirai mahsullerinden öşür talep etmesi ve ödememeleri durumunda bunları hapsetmek ve kiliselerini yıkmakla tehdit etmesi üzerine Ağnad Kazakları, ayinlerini güven içinde yapabilmek için önce piskoposluktan yazılı belge almış ve ardından da Bâb-ı Âli'den vergi muafiyetlerini tasdik eden bir emr-i ali talep etmiştir. Ağnad Kazakları kendilerine verilen vergi muafiyetleri gereğince iskan edildikleri bölgelerdeki nehir ve denizlerden avladıkları balıklardan normal zamanda vermeleri gerekli öşür vergisinden de muaf tutulmuşsa da balık avladıkları nehirler Kili Mukataası'na dahil olduğu için defter-i hakanî kaydı gereğince bu muafiyetin kaldırılması söz konusu olmuştur. Her ne kadar Ağnad Kazakları bölgeye gelmeden önce Kili Mukataası'na bağlı nehirlerde balık avlanmıyorduysa da, bu mukataanın merkezden idare ediliyor olması ve söz konusu muafiyete bağlı olarak merkezi gelirlerin zarara uğratılması nedeniyle bölgedeki Ağnad Kazakları'nın muafiyetlerini tasdikleyen emr-ü şeriften bu muafiyet çıkartılmıştır. Bunun üzerine Ağnad Kazakları'nın temsilcileri öşür vergisinden muaf tutulmamaları halinde darülharbe göçecekleri restini çekmiştir. Sorunun iki taraf içinde uygun bir şekilde çözülmesi ve Aliş Ağa'nın taleplerinin kendi menfaati için mi yoksa evkaf ve mukataat gelirlerindeki kaybın önüne geçmek için mi olduğunun soruşturulması için İsmail Bina Emini Raşid Efendi görevlendirilmiştir (C. ML. 76 – 3490, 03. 10. 1795).

Ağnad Kazakları'nın hangi vergileri ödemekle yükümlü oldukları konusunda yaşanan her ihtilaf ve yerel idarecilerin her müdahalesi, Kazak taifesine verilen ve vergi muafiyetlerinin sınırlarını çizen yeni bir

emirname ile sonuçlanmıştır. 1805 yılında Babadağı Ayanı Ahmed Ağa'nın, ürettikleri tarımsal ürünler için kendilerinden öşür talep etmesiyle Ağnad Kazakları tekrar Bâb-ı Âli'ye başvurarak vergi muafiyetine ilişkin imtiyazlarının uzatılmasını, hatta rub-u mahiyi de içerecek şekilde genişletilmesini talep etmişlerdir. Söz konusu muafiyet kaydının Divan-ı Hûmayun ve Başmukataa kalemlerince teftiş edilmesinin ardından kendilerine verilen takrirde; Kili Nezareti mukataasının Tersane-i Amire Hazinesi'ne tahsis edildiği ve 27 Mayıs 1797 tarihli emir ile Kili bölgesindeki Ağnad Kazakları'nın mukataat ve evkaf rüsumatı haricindeki vergilerden muaf tutuldukları ifade edilmiştir. Fakat daha önce dalyanlara verdikleri zararlar göz önüne alındığında Başmukataa'dan 14 Mayıs 1801 tarihinde verilen ikinci bir emir ile göller, boğazlar, adalar, iskeleler ve daha önceden dalyan olan bölgeler dışındaki yerlerde dalyan inşa edilmemesi ve gizlice inşa eden olursa cezalandırılması hususu kendilerine iletilmiştir. Sonuç olarak Ağnad Kazakları'nın önceki muafiyetleri tekrarlanmakla birlikte avladıkları balığın dörtte birini ödemek konusundaki muafiyet talepleri reddedilmiştir (C. ML. 605 – 24964, 10.03.1806).

Vergi tarh ve tahsili hususu, zaman içerisinde Devlet tarafından verilen muafiyetlerle korunan Ağnad Kazakları ile yerel yöneticiler arasında bir güç mücadelesine dönüşmüştür. Yerel yöneticilerin sürekli ve türlü adlarla yaptıkları vergi taleplerine karşılık Ağnad Kazakları da askeri hizmetleri ve sadakatleri mukabilinde devletin desteğini arkalarına alabilmişlerdir. 1828-29 Rus Savaşı sonrasında Rusya tarafından ellerindeki muafiyet fermanına el konulmasını fırsat bilen yerel yöneticiler, Ağnad Kazakları'ndan ceza olarak her sene tezkere parası adı altına balıkçılık yaptıkları kayıklar için 60 kuruş talep etmeye başlamıştır. Zaman içerisinde bu Kazak grubundan talep edilen vergiler giderek çeşitlenmiştir. Tuna Havzası'nın büyük boğazlarından balık avladıklarında mukataa sahipleri için onda bir oranında bir kesinti yapılmakla birlikte tüccar tarafından da nısf baha adıyla bir zor alım yapıldığı görülmektedir. Ayrıca daha önceki muafiyetlerine bağlı olarak şeri bir vergi olan öşür vergisini ödemelerine rağmen balıkçılık yaptıkları her kayık için 100 kuruş, balığı satmak için bir yerden bir yere götürdüklerinde gümrük vergisi, dağlardan kütük keserek yaptıkları kayıklar için 200 kuruş, küçük kayıklardan 100 kuruş, haneleri için kestikleri kütüklerden araba başına 2 kuruş talep edilmeye başlanmıştır. Bazı bölgelerde göl milisleri tarafından kendilerinden, avladıkları balıklar için kademiyye, beygir bedeli, nakliye ücreti ve çeşitli bahaneler ile 500 ve 1000 kuruşa varan vergiler talep edilmiştir. Hatta Ağnad Kazakları tarafından verilen bir arzuhalde Babadağı Ayanı'nın köylerine şerbethane yaptırdığı Kazak taifesi de meyhar olduğundan birbirleriyle sık sık kavga ettikleri ifade edilerek durumdan şikayetçi olunmuştur. Tolcu ve Babadağı ayanları bunların Babadağı gölünde avladıkları hayvanları zapt etmekte, bunun için haraç talep etmekte, hane başına salyane tespit ederek angarya talebinde bulunmaktadır. Bu tür vergi taleplerinden ve daha da ötesi kötü muamelelerden korunabilmek amacıyla Ağnad Kazakları Bâb-ı Âli'den sürekli bir biçimde muafiyetlerini pekiştiren fermanlar talep etmiş; birçok durumda da bu talepleri olumlu karşılanarak ellerine yeni fermanlar verilmiştir (C. ML. 32 – 1498, 25.06.1834: 2).

Kişisel tutumların yanında yerel idarecilerin vergi tahsili konusunda Ağnad Kazakları üzerindeki baskılarının arka planında bunların kamuyu zarara uğrattıkları gerekçesi de yer almaktadır. Bunun bir örneği Terkos Gölü'nden avladıkları balıklar için vergi talep edilmesidir. Çatalca ve Bergos sırtlarında yer alan Terkos Gölü'nü içerisine alan mukataa, üç adet ve mandıra ve bir koruluğu da içermekte ve 1829/30 senesinden itibaren Istıranca Çorbacısı Yorgaki tarafından iltizam usulüyle işletilmektedir. Bu mukataadan ayrıca Asakir-i Mansure askerleri için kömür de çıkartılmaktadır. Terkos Gölü'ün senelik vergi getirisi olan 3.500 kuruşa ilaveten buradaki korulardan kütük kesimi için alınan balta vergisi ile birlikte yıllık tahsil edilen toplam hasılatın 50 bin kuruşu iltizam bedeli olarak Miri Hazine'ye ve masraflardan düşüldükten sonra kalanı da Mukataat Hazinesi'ne ödenmektedir. Gerek Terkos Kazası Reisi gerekse Mihaliç Voyvodalığı tarafından Bâb-ı Âli'ye gönderilen tahriratlarda Ağnad Kazakları'nın kendilerine verilen muafiyetten istifade edip; bu bölgedeki göllerden avladıkları balıklar için vergi vermeyerek; Hazine'yi zarara uğrattıkları, üstelik bu göllerde avlanan diğer balıkçıları da engelleyerek ilave vergi geliri sağlanmasını da engelledikleri şikayet edilmiştir. Bu nedenle Ağnad Kazakları'nın söz konusu mukataa dahilinde balık avlamalarının yasaklanması ve eğer balık avlamaya devam ederlerse avladıkları balıklara mukataayı işleten mültezim tarafından el konulması istenmiştir. Divan-ı Humayun'dan cevaben yazılan yazıda Hüdavendigar Sancağı'nda Manyas ve Mihaliç kazaları arasında iskan ettirilmiş olan Ağnad Kazakları'na bu kazalardaki köy ahalisinin bazıları tarafından ziraat etmek ve ekin ekmek için talep ettikleri boş yerlerin gösterilmediği, bunların geçimlerini sadece balıkçılık ile sağladığı fakat bölgedeki Ulubat, Akhisar Kazası'ndaki Marmara ve Rumeli tarafındaki Terkos Gölü'nden avladıkları balıklar için Bandırma ve Tekfurdağı gümrükçüleri tarafından gümrük vergisi ve masdariye talep edilerek faaliyetlerine müdahale edildiği ifade edilmiştir. Aynı yazıda Terkos Gölü'nde balıkçılık yapan 30-40 kazağın olduğu, bunların geçimleri için yaptıkları balıkçılıktan men edilmemesi ve kendilerinden vergi talep edilmemesi hususu

yinelenmiştir. Ayrıca Terkos Gölü'nde balık avlanmasının bunların tekelinde olmadığı, bunların sadece geçimlerini sağlayabilecek miktarda avladıkları balık için vergiden muaf tutuldukları belirtilerek bölgedeki göllerde balıkçılık yapan ahaliye müdahale ederek Hazine'yi zarara uğratmamaları istenmiştir (C. ML. 32 – 1498, 25.06.1834; C. ML. 137 – 5836, 26.01.1831).

3.2.2 Tanzimat Sonrası Dönem

Tanzimat'ın ilanının ardından Ağnad Kazakları'na uygulanan vergi usulü hususunda benimsenen tutumun değişmeye başlamıştır. Ağnad Kazakları'nın da diğer ahali gibi oldukları düşünülerek; Tanzimat-ı Hayriye usulü kapsamına alınmaları ve her sene kendilerinden emlak, hayvanat ve ekonomik durumlarına vergi talep edilmesi gerekli görülmüştür. Bu çerçevede öncelikle bazı kazalarda Ağnad Kazakları'nın mal varlıkları ve gelirleri belirlenerek; vergi tarh edilmiştir. Bu kazalardan birisi Ağnad Kazakları'nın Rumeli'den Anadolu tarafına geçerek; iskan edildiği Balıkesir Muhassıllığı'na bağlı Gönen Kazası'dır. Yapılan sayım sonucunda Ağnad Kazakları'ndan Gönen Kazası'nda yerleşik 233 hane bulunduğu ve bunların emlak ve hayvanlarının değerinin, mutedil bir fiyat üzerinden yapılan hesap sonucunda 461 bin kuruş olduğu belirlenmiştir. Ayrıca buradaki Kazakların balık avından 500'er kuruştan 1.000 kuruşa kadar gelir elde ettikleri öğrenilmiştir. Buna bağlı olarak Gönen Kazası'nda mevcut Ağnad Kazakları'nın 30.734 kuruş vergi ödemesi gerektiği hesaplanmıştır. Bunlar Tanzimat öncesinde sahip oldukları muafiyet çerçevesinde emval, emlak ve arazi sahibi oldukları gibi ticari faaliyetlerde de bulunmaktadır (I. MVL. 32 – 558, 25.10.1841: 3; ML. VRD. TMT_d, 17719, 13.07.1840). Gönen Kazası'nda yapılan sayımın sonucunda Ağnad Kazakları'nın sahip oldukları gayrimenkul ve hayvanatın değeri aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 1: Gönen'de İskan Edilen Ağnad Kazakları'nın Mal Dökümü

Genel Toplam			
	Birim Fiyat (Kuruş)	Adet	Toplam (Kuruş)
Hane	500	233	116.500
Hayvanat	300	633	189.900
Gönen'de bağ	500	91 (dönüm)	45.500
Köylerinde bağ	300	11,5 (dönüm)	3.450
Taş yel değirmeni	10.000	3	30.000
Tahta yel değirmeni	5.000	1	5.000
Kayık (Sahipleri bildirimde bulunmadığından toptan sayım yapılmıştır)	500	140	70.000
Kısrak	200	1	200
Yük hayvanı	200	1	200
Arı kovanı	10	26	260
Genel Toplam			461.010

Kaynak: ML. VRD. TMT_d, 17719.

Vergi tahsili amacıyla Ağnad Kazakları'nın mal varlıkları ve gelirlerinin belirlenmesine yönelik sayımın yapıldığı başka bir kaza da yine Balıkesir Muhassıllığı'na bağlı Gemlik Kazası olmuştur. Gemlik Muhassılı Necib Efendi tarafından yapılan hesaba göre ise Gemlik'te iskan edilmiş olan Ağnad Kazakları sahip oldukları emlak, arazi, gelir ve ticari faaliyetleri gereğince 29.400 kuruş vergi ödemesi gerekmektedir. 1841/42 senesi için tarh eden vergi tutarı ise 27.200 kuruştur. Her iki kazadaki vergi talepleri karşısında Ağnad Kazakları belirlenen tutarları ödeyeceğini bildirmişse de sayımların hatalı olduğunu belirterek; vergilerini ödemekte direnç göstermiş ve eski muafiyetlerinin devamını talep etmiştir. Nitekim Necib Efendi tarafından belirlenen tutarın tahsil edilmesine çalışılmışsa da tek kuruş tahsil edilememiş ve tahsilatın yapılamaması durumunda ise kazaların gelirlerinde kayıplar olacağı ifade edilmiştir. Bunun üzerine bölgede yapılacak tahkikat neticesinde tespit edilen vergi tutarları doğru ise hemen tahsiline başlanması aksine bölgedeki Ağnad Kazakları geçimlerine yetecek ölçüde küçük çaplı zirai faaliyetle uğraşıyorlarsa durumlarına göre vergi tarh edilmesi uygun görülmüştür (I. MVL. 32 – 558, 25.10.1841: 3).

Gönen ve Gemlik kazalarındaki Ağnad Kazakları'nın vergi yüklerine ilişkin yapılan hesaplar Hüdavendigar Sancağı Defterdarı Atıf Bey tarafından Meclis-i Vâlâ'ya sunulmuş, sonrasında konu, 26 Aralık 1841 tarihinde Meclis-i Umûmî'de ele alınmıştır. Burada yapılan görüşmelerde Ağnad Kazakları'nın kendilerine yüklenen vergiyi ödemeye muktedir oldukları anlaşılmış ve belirlenen vergi tutarının bunlardan

alınmayarak diğer ahaliye paylaştırılmasının adalete uygun olmayacağı, Tanzimat sonrasında muaf ve gayrı muaf ifadelerinin geçersiz olduğu ifade edilmiştir. Buna rağmen Ağnad Kazakları'nın seferlerdeki hizmetlerine binaen vergilerden muaf oldukları ve her ne kadar emlak ve arazi edinmişlerse de asla yerli gibi olmayarak yine misafir statüsünde kalacakları belirtilmiştir. Hem Hazine'nin çıkarlarının hem de teb'anın memnuniyetinin gözetilerek; durumun diğer ahaliye sirayet etmesinin ve başkaları için emsal teşkil etmesinin önlenmesi şartıyla tahsilatın belirlenen vergiden bir miktarının tenzil edilerek gerçekleştirilmesine karar verilmiştir (I. MVL. 32 – 558, 26.12.1841: 5).

Keza, önceden Hüdavendigar Sancağı'nda Mihaliç, Gönen ve Manyas Ovası'nda iskan ettirilen Ağnad Kazakları'ndan avladıkları balıklar için gümrük, masdariye ve ihtisap vergileri talep edilmiyorken; Tanzimat sonrasında başka mahallerde satmak üzere büyük miktarda avladıkları balıklar için Bandırma Kazası gümrükçüsü tarafından gümrük vb. alım-satım vergilerinin talep edildiği görülmektedir. Bölgedeki Ağnad Kazakları duruma itiraz etmiş ve diğer reayanın aksine emlak, arazi, sanayi ve ticaret gibi hiçbir gelire sahip olmayıp; geçinebilmek için sadece balıkçılık yaptıklarını ve balık avladıkları göller için aidat ödediklerini belirtmişlerse de vergi muafiyeti hususunda kendilerine verilen emirnamelerin hükümsüz kaldığı görülmektedir (A. DVN. 19 – 39, 06.11.1846). Nitekim Manyas Gölü civarında sakin Ağnad Kazakları avladıkları balıkları balıkhaneye götürdüklerinde bu balıkları satın alan balıkçı esnafı kendilerine yapacakları ödemede kesinti yapmışlardır. Kazakların, muafiyetleri gereğince kesintinin kendilerine iadesini talep etmeleri üzerine balıkhane müdürü ile Ağnad Kazağı taifesinin muteberleri Muhasebe Meclisi'ne gelerek durumu ifade etmişlerdir. Yapılan tedkikat neticesinde balıkların bedeli olan 8.430,5 kuruştan 1.963 kuruşunun vergi olarak mukataa idaresine ait olduğu belirlenmiş ve Ağnad Kazakları'na verilen muafiyet emirnamesinin Ağnad Kazakları'nın bölgeye iskânlarında, daha önce yapmış oldukları hizmetlerine karşılık olarak cizye, ispençe ve avarız gibi eski vergilerden muaf tutulmalarını içerdiği ve aynı zamanda muafiyetin geçimlerini sağlayabilmek için yaptıkları tek faaliyet olan balıkçılığa münhasır tutulduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla emirname gereğince Bandırma ve Tekfurdağı gümrükçüleri Kazakların avladıkları balıklardan gümrük, masdariye vb. diğer vergileri talep edemeyeceklerdir. Fakat bunun nedeni Tanzimat'ın ilanı ile birlikte masdariye ve diğer benzeri vergilerin artık tamamen yasaklanmış olmasıdır. Sonuç olarak gümrük ve buna benzer ılımlı vergilerden muafiyet konusunda Tanzimat öncesinde verilen emirnamelerin artık geçerli olmayacağı kararlaştırılarak Kazaklara bildirilmiştir (A. MKT. MVL. 77 – 17, 23.12.1855).

Ağnad Kazakları'nın iktisadi faaliyetlerinin vergilendirilebilmesi amacıyla yapılan başka bir sayım da yine bu Kazak taifesinin yoğun olarak iskân edildiği Hüdavendigar Sancağı'na bağlı Gönen, Mihaliç ve Manyas kazalarında 1860/61, 1861/62 ve 1862/63 seneleri için yapılmıştır. Bursa tahrir memuru tarafından gerçekleştirilen sayımda adı geçen kazalarda iskan edilmiş olan Ağnad Kazakları'nın erkek nüfusu ile birlikte ikamet ettikleri kulübeler, kaç baş hayvanlarının olduğu, balıkçı kayıkları ve tarlaları kaydedilerek üçüncü sınıf üzerinden kendilerinden 1860/61 ve 1861/62 seneleri için yıllık 40 bin kuruş; daha sonra temettüat usulüne uygun yapılan tahrirat neticesinde ise 1862/63 senesinden itibaren ise yıllık 20.188 kuruş 4 para talep edilmiştir (MVL, 477 – 28, 02.10.1865).

Vergi talebine karşılık olarak Ağnad Kazakları kendilerini temsilen İstanbul'a gönderdikleri Vasil, Yuvan ve Aleksi vasıtasıyla Meclis-i Vâlâ'ya takdim ettikleri arzuhalde Osmanlı toprakların göçeli 200 yıldan fazla ve Hüdavendigar Sancağı'na tabi Mihaliç, Gönen ve Manyas kazalarında iskan edileli ise 70 yıla yakın bir sürenin olduğunu, ailelerinin geçimini sağlamaya yönelik olarak ellerinde ziraat yapmaya yeterli tarla olmadığını, savaş nedeniyle askeri hizmette görevli olduklarını ve kendilerine sağlanan vergi muafiyeti uyarınca bazı deniz, göl ve nehirlerden avladıkları balık için %5 aidat ödediklerini belirtmişlerdir. Ailelerinin geçimini ancak sağlayabildikleri, kendilerine verilen boş arazilere Reşid Paşa tarafından el konulduğu, Ulubat, Marmara ve Terkos göllerinde avladıkları balıklar için Bandırma ve Tekfurdağı gümrükçüleri tarafından kendilerinden gümrük vergisi ve masdariye talep edildiği, savaş süresince de malen ve bedenen hizmet verdikleri aynı arzuhalde ifade edilerek; haksız vergilerin engellenmesi ve eski vergi muafiyetlerinin devamı talep edilmiştir (MVL, 477 – 28, 02.10.1865: 5).

Meclis-i Vâlâ tarafından verilen cevapta ise Ağnad Kazakları'nın orduda hizmet vermek mecburiyetinde olduğu ve bu hizmet karşılığında ancak iane-i askeriyeden muaf oldukları, ellerinde bulunan fermanların hükümsüz olduğu ve bunlara istinaden yaptıkları talebin yersiz olduğu ifade edilmiştir. Hakkaniyet gereğince ve usulüne uygun olarak üçüncü sınıftan 1860/61, 1861/62, 1862/63 ve 1863/64 seneleri için kendilerine tarh edilen toplam 120 bin 376 kuruş tutarındaki vergileri ve bundan sonra da her yıl düzenli olarak tarh edecek vergileri yıllık olarak ödemeleri gerektiği belirtilmiştir (MVL, 477 – 28, 02.10.1865: 3).

Meclis-i Vâlâ Ağnad Kazakları'nın talebine karşılık verdiği cevapta aynı zamanda Ağnad Kazakları'nın balıkçılık faaliyetlerine göre nasıl vergilendirilecekleri hususunu da yeniden düzenlemiştir.

Buna göre göl ve nehirlerden avlanan balıkların nizamına uygun şekilde miri vergisinin ve ticaret için gümrük olan bölgelere nakledilen tuzlanmış balığın gümrük vergisinin usulüne uygun bir biçimde tahsil edilmesi ve aşırı vergileme ile söz konusu Ağnad Kazakları'nın rencide edilmemesi uygun görülmüştür. Fakat Çarlık Rusyası'na karşı verilen hemen her savaşta Ağnad Kazakları'nın gönüllü bir şekilde hizmet vermesi, bu kazak gruplarına askeri fonksiyonlarına bağlı olarak birtakım muafiyetler verilmesi ile neticelenmiştir. Nitekim Ağnad Kazakları'nın Kırım Savaşı'nda karakol hizmeti gördükleri ve savaşın sonuna kadar sebat ettikleri, gösterdikleri hizmet karşılığında daha önce evkaf ve mukataat rüsumatı dahilinde olmayan cizye, ispençe, avarız, kazgan akçesi ve diğer vergilerin tümünden muaf tutuldukları, balıkçılıktan elde ettikleri hasılat üzerinden icap eden öşür ve diğer vergileri ödedikleri göz önünde bulundurularak; Devlet-i Aliyye'ye sadıkane bir biçimde hizmet edenlerin refahının sağlanmasının devletin görevi olduğu düşünülmüş ve Ağnad Kazakları'nın gümrük, masdariye ve diğer vergilerden muafiyetlerine izin verilmiştir. Buna rağmen Karesi Meclisi'nden gönderilen mazbatada Ağnad Kazakları'nın vekilleri olarak Dersaadet'e gelen Vasil, Yuvan ve Aleksi'nin vergi tahsilinde fesat çıkardıkları, bunlar Dersaadet'te bulunduğu sürece Ağnad Kazakları'nın ödemek mecburiyetinde oldukları vergi ve diğer yükümlülüklerini yerine getirmedikleri bildirilmiş ve neticesinde bunların Dersaadet'ten gönderilmesi istenmiştir (MVL, 477 – 28, 02. 10. 1865: 9; MVL, 717 – 10, 22.11.1865).

Her ne kadar iskan edildikleri bölge ahalileri ile sık sık sorunlar yaşasalar ve vergi tahsili hususunda bir takım güçlükler ortaya çıkarsalar da Osmanlı Devleti, her 15-20 yılda bir kendisini bir savaşın içinde bulduğu bu buhranlı dönemde devletine sadakatle hizmet eden Ağnad Kazakları'nın refahını sağlamak hususunda elinden geleni yapmıştır. Nitekim göç ve iskanlarından ardından geçen uzun süreden sonra Anadolu yakasına geçmeyerek öncelikle iskan edildikleri bölge olan Tolcu Sancağı'na bağlı Babadağı Kazası'nda kalan Ağnad Kazakları'ndan Çorlaka Köyü'nde yerleşik olanlar, hayvanlarının otlayabilmesi ve tarım yapabilmek amacıyla kazakbaşıları Oseb Hancer vasıtasıyla Tolcu Sancağı'ndaki boş mera ve toprakların uygun bir kısmının kendilerine tahsisini talep etmiştir. Kaza meclisince yapılan tahkikat ve Meclis-i Vâlâ kararı üzerine bölgedeki boş araziler Ağnad Kazakları'na tahsis edilmiştir (HR. SYS. 1798 – 66, 25.07.1861). Benzer şekilde Babadağı Kazası'nda Kızılhisar Köyü'nün sınırları içerisinde kalan ormanlık alanda 70-80 kadar Ağnad Kazağı sebze ekmek üzere 1300 hatve uzunluğunda ve 700 hatve genişliğinde bir alanı tarıma açıp metropolidleri vasıtasıyla bu alanın kendilerine tahsisini talep ettiklerinde Devlet, bölge ahalisine herhangi bir mahzuru olup olmadığını tahkik ettikten sonra söz konusu alanı Ağnad Kazakları'na tahsis etmiştir (MVL. 510 – 12, 09.10.1866).

Devlet olumsuz koşulların oluşması durumunda Ağnad Kazakları'na vergilerini ödemede bir takım ilave kolaylıklar da sağlamıştır. 1865 yılının Eylül ayı içerisinde Volkova'da iskan edilmiş olan Ağnad Kazakları iki seneden daha uzun süredir bölgelerinde ortaya çıkan hastalığın yayılmasına bağlı olarak perişan halde olduklarını, avladıkları balıkları satamadıklarını, bu balıkların çürüyüp telef olduğunu ve otlarının ise tümüyle yandığını dolayısıyla hem satmak için hem de tüketmek için ürettikleri ürünlerin zayi olup kendilerinin ekmeğe muhtaç hale geldiğini bildirmişlerdir. Ağnad Kazakları bölgede yayılan hastalığın yıkıcı etkileri nedeniyle ödedikleri maktu' vergiler ile birlikte balık hasılatı üzerinden %8 olarak ödedikleri gümrük vergisinin %1'e indirilmesini talep ettiklerinde devletin bu duruma müsaade gösterdiğini görmekteyiz (MVL. 510 – 16, 29.09.1866).

Osmanlı Devleti, barış zamanı olduğu kadar askeri nitelikleri ile ön plana çıkan bu Kazak topluluğunun refahını sağlamak adına savaş zamanında da bir takım önlemler almıştır. Ağnad Kazakları'ndan savaşa katılan neferlerin geride kalan ailelerinin bakımı için çoğu zaman hem yöre halkını görevlendirmiş hem de kendilerine maaş bağlanmıştır. Kırım Savaşı sırasında Karesi Sancağı'nda ikamet etmekte olan Ağnad Kazakları'ndan orduya katılanların 200'den fazla ailesi kimsesiz kalmıştır. Bunların geçimlerini sağlayabilmeleri adına ziraat yapabilecekleri yahut balık avlayabilecekleri bir alan bulunmadığından, yaz mahsulü ekmek üzere kendilerine bir yer tahsis edilmesi gerekli görülmüştür. Bâb-ı Âli tarafından Karesi Mutasarrıfı'na yazılan şukka ile Manyas civarında Korkutbayırı ile Osman Irmağı'ndan Erikli Köyü'ndeki köprüye kadar olan bölge uygun görülerek; öncelikle bu bölgenin vakıf yahut zeamete dahil olup olmadığı, herhangi bir senet ile tasarruf sahibinin bulunup bulunmadığı ve sınırlarının nereden nereye ve kaç dönüm olduğu hususunda bir tahkikatın gerçekleştirilerek gereğinin yapılması istenmiştir. Yapılan tahkikatla söz konusu bölgenin 1828-29 Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından Tuna Bölgesi'ndeki başka bir Kazak taifesine tahsis edildiği fakat bu Kazak taifesinin çoğunun bu bölgeye gelip iskan etmeyerek, gelenlerin ise sonradan firar etmesiyle bölgenin boş kaldığı anlaşılmış ve bu bölge savaşa katılan Ağnad Kazakları'nın geride kalan ailelerine tahsis edilmiştir (HR. SYS. 1347 – 66, 15.04.1854).

Devlet gönüllü olarak savaşa katılan Ağnad Kazakları'na mükafat olarak ilave vergi muafiyetleri tanımıştır. Özellikle Kırım Savaşı'nın son yılında artan asker ihtiyacına da bağlı olarak redif askeri yazılan

Ağnad Kazakları'nın göl, nehir ve boğazlardan avladıkları balıklardan ve zirai mahsullerinden verecekleri onda bir oranındaki öşür vergisinden başka tüm vergilerden muaf tutulmalarına karar verilmiştir. Asker yazılmayanlar ise mevcut muafiyetleri geçerli olduğu gibi eski usulde ödeyegeldikleri vergileri ödemeye devam edeceklerdir (HR. SYS. 1356 – 17, 24.05.1856).

19. yüzyılın son çeyreğine gelmeden Ağnad Kazakları'nın 200 yılı aşan iskan ve göç sürecinin sona erdiğini ve bunların yerleştirildikleri bölgelerdeki ahali ile uyum sağladıklarını görüyoruz. Sürekli hareket halindeki bir topluluğun başlıca iktisadi faaliyeti olarak Osmanlı Devleti'ne göç etmeden önce de yaptıkları balıkçılığın yanında zaman içinde daha yerleşik iktisadi faaliyetlere yönelmişler; hayvancılık ve ziraatin yanı sıra ticarete de yapmaya başlamışlardır. Bu bakımdan hangi vergilerden muaf oldukları yahut hangi vergileri ödemekle yükümlü oldukları konusundaki ihtilaflara 1860'lı yıllardan sonra rastlamıyoruz. Aykırı noktalarının zaman içinde törpülenmesinde iskan ettirildikleri bölgeler itibariyle Rumeli'den Hüdavendigar Sancağı'na ve Çarşamba'ya kadar geniş bir coğrafyaya dağılmış olmaları ve yerel ahali ile kaynaşarak sayıca sahip oldukları önemin giderek azalması etkili olmuş olabilir. Bununla birlikte askeri fonksiyonları itibariyle sahip oldukları önemi belirli ölçüde devam ettirmişler ve son dönemine kadar bir yurttaş ordusu meydana getiremeyen Osmanlı Ordusu içindeki tek gayrimüslim unsur olmuşlardır.

4. Sonuç

Osmanlı Devleti sefer lojistiği çok uluslu imparatorluğun farklı kökenlerden gelen topluluklarını ikmal organizasyonuna dahil edebilen pragmatik bir yapıya sahiptir. Değişken güç dengelerine bağlı olarak içerisinde bulundurduğu farklı şubeler ile Rusya, Lehistan ve Osmanlı Devleti arasında çoğu zaman bir çatışma unsuru olan Kazaklar da bu topluluklardan bir tanesidir. Oldukça uzun bir geçmişe sahip olan Osmanlı ve Kazaklar arasındaki ilişkiler yağma ve korsanlıkla başlamışsa da Ağnad Kazakları gibi bazı Kazak grupları menfaatleri gereğince Osmanlı Devleti'nin himayesini benimsemiştir. Osmanlı Devleti ile askeri, siyasi ve iktisadi bağlar kurmuş olan Ağnad Kazakları'nın 18. Yüzyılın sonuyla birlikte yaşanan toprak kayıplarına bağlı olarak; Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başlaması, bunların iskan ettirilmesi ve sınır boylarında üstlendikleri askeri rollere bağlı olarak içerisinde bulundukları imtiyazlı düzenden yeni bir düzene adapte edilmeleri sorunlarını ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Ağnad Kazakları'na yönelik iskan politikası sadece göç ettirme yahut bir yerden başka bir yere nakletme ile sınırlı kalmayıp başta iktisadi ve dini olmak üzere diğer gereksinimlerinin de karşılanması yoluyla o taifenin refahının sağlanmasını da amaçlamıştır. Devlet, bu amaca yönelik politikaları uygularken Ağnad Kazakları'nın diğer toplumsal gruplarla olan ilişkilerini de düzenlemeye ve denetlemeye çalışmıştır. Yerel ahali ile ortaya çıkan her çatışmada Devlet, iki tarafı da çözümün bir parçası yapacak yöntemler benimsemiştir. Üstelik Osmanlı Devleti'ne iltica eden farklı Kazak grupları arasındaki dengenin sağlanmasına da dikkat edilmiştir. Ağnad Kazakları'nın Kuban, Taman ve Kırım üzerinden Rumeli ve Anadolu'da geniş sayılabilecek bir bölgeye yayılmaları ortaya çıkan sorunları çeşitlendirse de Osmanlı Devleti'nin etkin bir iskan politikası uyguladığı ifade edilebilir.

İlk göç ettikleri süreçte ve ağırlıklı olarak Tanzimat öncesi dönemde yerel yöneticilerin müdahalelerine rağmen Ağnad Kazakları'nın tek geçim kaynaklarının balıkçılık olduğu, sayıca çok fazla olmadıkları ve askeri hizmet ve sadakatleri gereğince şeri vergiler haricindeki vergilerden muaf tutulmaları genellikle benimsenen bir usul olmuştur. Devlet benimsenen bu usule yerel yöneticilerin müdahalelerine ve bazı ihlallerine rağmen bağlı kalmayı başarmıştır. Tanzimat Fermanı'nın toplumsal sınıflar arasındaki uygulama farklılıklarını ortadan kaldıran yaklaşımı, vergi tarh ve tahsil usulü hususunda Ağnad Kazakları'na karşı olan tutumda bir takım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. İskan edildikleri bölgelerde yapılan sayımlar neticesinde Ağnad Kazakları'ndan daha önce kendilerine bağışlanan fermanlarla muaf tutuldukları bazı vergiler talep edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Ağnad Kazakları'nın mükellef oldukları vergilerin kapsamı genişletilmiştir. Buna rağmen göç sonrası süreçte de askeri anlamda sahip oldukları fonksiyonları sürdürmeleri ve savaşlarda gösterdikleri sadıkane hizmetleri nedeniyle diğer ahaliye oranla vergi yüklerinin hafifletildiği ve devletin onlara karşı daha himayeci bir yaklaşım benimsediği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) (Arşiv belgelerinin referans numaraları atıflarda gösterilmiştir**)**
Ali Emiri, Sultan Selim III (AE. SSLM III.)
Cevdet, Adliye (C. ADL.)
Cevdet, Askeriye (C. AS.)
Cevdet, Dâhiliye (C. DH.)
Cevdet, Hariciye (C. HR.)
Cevdet, Maliye (C. ML.)

Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemi Evrakı (HR. MKT.)
Hariciye Nezareti, Siyasi (HR. SYS.)
İrade, Hariciye (İ. HR.)
İrade, Meclis-i Vâlâ (İ. MVL)
Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)
Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL.)
Sadaret, Divani Kalemi Evrakı (A. DVN)
Sadaret Mektubi Kalemi, Meclis-i Vâlâ Evrakı (A. MKT. MVL.)
Maliye Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri (ML. VRD. TMT_d.)

Kitap, Makale ve Basılı Diğer Eserler

AGOSTON, Gabor (2012). *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, İstanbul: Timaş Yayınları.
AGOSTON, Gabor ve MASTERS, Bruce (2009). *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, USA: Facts on File.
AKSAN, Virginia (1999). "Ottoman Military Recruitment Strategies in the Late Eighteenth Century", *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775 – 1925*, Editör: Erik Jan Zürcher, New York: I. B. Tauris.
ANHEGGER, Robert (1942). "Martoloslar Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, C. 7, ss. 282-320.
BARTL, Peter (1998). "17. Yüzyılda ve 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kazak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu", *İlmi Araştırmalar*, İstanbul, ss. 301-330.
BAŞER, Alper (2015). "Osmanlı Devleti'ne Sığınan Potkalı Kazaklarının İskanlarına ve Faaliyetlerine Dair Gözlemler (1175-1826)", Editör: Volodımir Melnik, Mehmet Alpargu, Yücel Öztürk, Ferhat Turanlı, Muhammed Bilal Çelik, *Uluslararası Türkiye – Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500-1800) Bildiriler*, İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı Yayıncılık, ss. 535-554.
BOECK, J. Brian (2009). *Imperial Boundaries, Cossack Communities and Empire-Building in the Age of Peter the Great*, New York: Cambridge Universtiy Press.
EMECEN, Feridun (2010). *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul: Timaş Yayınları.
ERCAN, Yavuz (1989). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
GÜLSOY, Ufuk (2010). *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, İstanbul: Timaş Yayınları.
GÜMÜŞ, Musa (2010). "Mehmed Sadık Paşa (Michal Czajkowski) ve Osmanlı Devleti'nde Kazak Süvari Alayı", *Turkish Studies, International Periodical for the Turkish Language and History of Turkish or Turkic*, C. 5, S. 3, ss. 1362-1375.
HEINZELMAN, Tobias (2009). *Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü, 1826 – 1856*, Çeviren: Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi.
HITCHINS, Keith (2002). "Kazaklar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 25, ss. 131-132.
İNALCIK, Halil (1953). "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, ss. 207-248.
İNALCIK, Halil (2008). "Karadeniz'de Kazaklar ve Rusya: İstanbul Boğazı Tehlikede", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, Editör: Mustafa Demir, C. I, İstanbul: Değişim Yayınları, ss. 59-64.
KARPAT, Kemal (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çeviri: Bahar Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
KAYAPINAR, Ayşe (2013). "Voynuk", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 43, ss. 126-127.
KURAT, Akdes Nimet (1972). *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yayınları.
LONGWORTH, Philip (1969). *The Cossacks*, London: Constable.
OSTAPCHUK, Victor (1992). "1648-1681 Yılları Arasında Doğu Avrupa'da (Ukrayna, Rusya, Polonya, Türkiye) Yeni Bir Düzen Kurulma Yolunda Yapılan Mücadeleler", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
ÖZCAN, Abdülkadir (2003). "Martolos", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 28, ss. 64-66.
ÖZTÜRK, Yücel (2004). *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
ÖZTÜRK, Yücel (2008). "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Güç Dengeleri ve Kırım Hanlığı", *Uluslararası II. Türkoloji Kongresi*, Kırım – Ukrayna.
ÜNAL, Fatih (2010). *XVIII. Asır Türk-Rus Münasebetlerinde Neplüyev*, Ordu: Titiz Yayınları.
VASIC, Milan (1977). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Martoloslar", Çeviren: Kemal Beydilli, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 31, İstanbul, ss. 47-64.
YILDIZ, Gültekin (2009). *Neferin Adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum*, İstanbul: Kitabevi.
YÖRÜK, Doğan (2007). "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Konya, ss. 625-652.
YÜKSEL, Sinan (2011). *Rusya'nın Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus – Osmanlı İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.

Copyright of Journal of International Social Research is the property of Journal of International Social Research and its content may not be copied or emailed to multiple sites or posted to a listserv without the copyright holder's express written permission. However, users may print, download, or email articles for individual use.